

УДК 398.21(477.43)

В.В.Шевчук

Подільська легенда як форма відображення історизму: теоретичний аспект висвітлення

У статті висвітлюється питання історизму фактичної інформації шляхом історико-порівняльного аналізу народних легенд із Поділля. Історизм охарактеризовано як форму відображення трансформованої моделі у фольклорі. Фольклорний мотив легенд розглядається на спільності ідейно-художніх норм, які мають різні прояви своєрідної циклічності. Зазначено, що в жанрі народної легенди відображені, як правило, ті події, які не були зафіксовані в історичних джерелах. Вони окреслюють значущість формування не лише певної віхи історії творення символічної назви того чи іншого об'єкта, а й систему долі цілого народу. Зокрема, на основі прозових текстів, пояснюється еволюція змін у суспільстві. Відтак, доступною та досконалою формою збереження реального стану дійсності стали жанри неказкової прози (легенди, перекази, народні оповідання).

Ключові слова: фольклор, Поділля, легенди, історизм, жанр, міфологія, образ, часо-простір, мотиви, поетика неказкова проза.

Народна творчість як синтез переосмислення певної віхи дійсності у житті подоляни цілковито сприяє розкриттю змін народу у своєчасному подоланні бар'єру повновладдя з боку загарбників (монголо-татари, литовці, поляки, росіяни та ін.). Саме суспільно-політичні, релігійні та соціально-економічні фактори створили структуру змін у процесі історизму. Його виражальними ознаками стали фактичні норми, які відбулися в спадщині Подільського етно-регіону. Саме відродження національної культури етносу призвело до посилення в суспільстві загального інтересу до історії, яка в поодиноких випадках змалювувалась у співвідношенні до оповідного (першочергово, легендарного) змісту, який своєчасно набував широкої трансформації образів, що відкрили сприятливі умови для розширення проблематики історико-фольклористичних досліджень. Вони й стали суміжним доробком духовного надбання етносу.

Історизм як основна проблема художнього змісту у зв'язках із оточуючою дійсністю ґрунтується на тяжінні до минулого. Зокрема, робить спробу пояснити принцип вивчення оцінки предметів та явищ у їх історичному розвитку¹, себто пояснює еволюцію змін у суспільстві. До питання вивчення історизму зверталися здавна. Ідейно-художня забарвленість фольклорних текстів привертала увагу дослідників у збиранні та обробці тих чи тих жанрів і мотивів легенд на теренах Поділля. Важливим джерелом цього дослідження є праці авторитетних науковців, як М.Сімашкевича, В.Афанасьєва, Ю.Сіцинського, П.Чубинського, А.Афанасьєва-Чужбинського та інших поціновувачів українського фольклору.

Залежно від способу змалювання дійсності розрізняють міфологічні, героїчні та апокрифічні легенди. Тому-то, предметом нашого дослідження став легендарний

цикл текстів поширений у населених пунктах Поділля і зібраний під час етнологічних експедицій навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

“Проблему етнографічних витоків фольклорних сюжетів і образів можна переосмислити так: де, коли і за яких умов зародились ті чи інші елементи сюжету”². Це спонукало фольклористів до подальших пошуків досліджень еволюції соціального жанру легенди, кожна з яких має свою визначену в часі та просторі специфіку.

Фольклорна легенда – це складне явище духовної культури народу, сюжети та образи якої увібрали в себе як прадавні міфологічні сюжети, так і релігійні й, навіть, історико-героїчні. Зокрема на території Поділля виявлено значну кількість цих народних текстів (близько 280 записів). З них на міфологічну тематику – 144. Ці твори зберегли залишки прадавніх дохристиянських вірувань (космогонія, антропоморфізм, уявлення про небесні світила, явища природи, зоогонію, світ добрих та злих духів, зокрема про домовиків, упирів, русалок, водяників, лісовиків, блуд тощо). Традиційно такі тексти ґрунтуються на фантастичному баченні світу, широкому використанні антропоморфізованих образів алегоризмів та символіки (“Легенда про Долю”³, “Чума”⁴, “Легенда про Щастя”⁵ та інші). Доля у легендах стала синонімічним явищем у зіставленні з Щастям. Доля (Щастя) виконує у текстуральній основі спорідненість вірувань подолян у те, що нам її саме Бог посилає. Згідно з легендою, було узвичаєно, що можна почачити майбутнє новонародженого, ставши під віконце. У подільській легенді мова ведеться про те, що солдат йшов додому і залишився заночувати в одній з осель, де в цей час перебувала породілля. Він приліг на возі, що стояв на подвір’ї й опівночі почув, як хтось говорить під вікном, це були Доля. В цей час вони вирішували, яке життя має бути у дитини... До подібної версії трактувань вдався й В.Гнатюк⁶.

Як бачимо, фактичний матеріал для дослідження міфологічної легенди різноманітний. Подоляни у своїй духовній культурі зберегли й елементи прадавніх поганських вірувань, що яскраво відобразилися в багатьох фольклорних жанрах, зокрема міфологічних легенд. Це тексти, зафіксовані на території Хмельницької (Дунаєвецький, Чемеровецький, Кам'янець-Подільський, Вінковецький, Ярмолинецький, Городоцький р-ни), Тернопільської (Гусятинський, Борщівський, Чортківський, Монастирський р-ни) та Вінницької (Барський, Муровано-куриловецький, Тивровський р-ни) областей.

У низці прозових творів бачимо виразне домінування біблійних (старозавітних та новозавітних) тем і сюжетів, інколи й пряме їхнє використання. Тут можемо говорити про народне християнство та “народну Біблію”, характер яких яскраво представлено в апокрифічних (біблейських) легендах (їх зафіксовано на Поділлі близько 70). Вони заторкують одвічні духовні та матеріальні теми: роль Бога на Землі, початок і кінець всього сущого, життя Ісуса та його учнів, людська спокуса перед дияволом тощо. Такі твори записано в Хмельницькій (Теофіпольський, Новоушицький, Кам'янець-Подільський, Чемеровецький,

Волочиський райони), Тернопільській (Борщівський, Гусятинський, Чортківський райони) та Вінницькій (Шаргородський район) областях.

Загалом, апокрифічні легенди – це важлива складова народної культури, оскільки мотиви, образи та сюжети ввібрали в себе єство фольклорної традиції, чинником якої виступає релігія. Зміст та структуру апокрифічних легенд складають розповіді про реальних (квасиреальних) осіб Старого та Нового Завітів. Так, агіографічні (житійні) легенди фактично створюються в наш час, адже основою їхнього змісту є розповіді про життя святих. Утворення нових текстів може бути пов'язане з життям святих ХХ ст., наприклад, діяльністю забороненої комуністичним режимом греко-католицької церкви. Чимало священників і вірних церкви не прийняло “благ” комуністичної влади і продовжило свою подвижницьку діяльність у підпіллі чи в концентраційних сталінсько-брежньєвських таборах – про складні випробування, які випали на їхню долю можна записати чимало цікавих народних текстів. Однак це будуть переважно бувальщини чи перекази й оповідання, тим більше, що лише одиниці з них канонізовано як святих. Прикладом можуть бути історії, пов'язані з діяльністю патріарха УГКЦ Йосипа Сліпого чи монаха Миколи Чернецького. Тому в агіографічних легендах сюжети, мотиви та художні образи виразно співвідносні з біблійною традицією, яка, своєю чергою, виступає поштовхом процесу творення нового і значною мірою доповненого народним домислом сюжету.

Важливою умовою повнокровного функціонування жанрів неказкової прози Поділля є зрозумілість їхнього змісту. Одним із найбільш інтенсивних джерел збагачення фольклорних текстів стали події минулого, що відбулися на території подільського краю. Так, історичні легенди подільського регіону складають чи не найчисельнішу групу текстів народної епіки в тематичному і в хронологічному діапазонах. Найбільш значуща кількість текстів у досліджуваному ареалі припадає на Кам'янець-Подільський, Дунаєвський, Чемеровецький та Ярмолинський р-ни Хмельн. обл., а також Борщівський р-н Тернопільської обл. і становить більше 100 текстів народної прози.

Вивчення специфіки сприйняття таких творів у народному середовищі підведе нас до утвердження того, що згасання живого побутування жанру легенд безпідставні. Результати фольклорних експедицій Поділлям показали, що легенди досить активно існують в числі інших жанрів фольклору цього регіону. Це пов'язано з тим, що легенди як народні свідки локальної історії для подолан важливі не стільки документальністю змісту, хоча це теж важливо, але передусім своєю етичною й естетичною наповненістю. О.Дей у статті “Легенди та перекази” зазначав: “включення до історико-героїчних легенд атрибутів зі сфери надприродного віддавна відображало не стільки віру в ці надприродні сили, скільки мало на меті рельєфніше донести бажану творцям легенд тенденцію, відігнати історичні події і героїв засобами домислу, освітити їх сильним промінням фантазії”⁷. Цей різновид легенд цікавий уже тим, що в ньому виявляється ставлення людей до певної події або факту, діяльності історичного діяча тощо.

Відмітимо, що їх опис здебільшого зберігся в змалюванні загальної картини

обставин наскоків турків і татар на Поділля. Подеколи вбачається зміст версій про стійкість народу у неволі, позначення непоборності перед ворожим етносом та його сміливі вчинки через окремих героїв, які ладні були віддати своє життя за оборону рідного краю та його жителів (“Вихватнівці”⁸, “Весілля під Товтрами”⁹ і т.д.).

Подільські легенди історичної тематики далеко не завжди достовірно відтворювали історичні факти, замінюючи їх усталеними фантастичними чи просто вигаданими сюжетами. І. Франко так писав про сутність народної легенди: “вона не парадокс, коли один із новіших учених говорить, що не одна легенда має в собі більше правди, ніж не одна історія”. Це закономірно, адже в легендах важливим є пояснення певного явища, яке має образне та ідейне наповнення, використовує домисел та елементи фабули, які маюють відтворити дух певного часу, притаманне йому вірування або заборону. Саме тому у творах про нашестя турків і татар на подільські землі йдеться про персонажів, які втікаючи від ворога, звертаються за допомогою до Бога: “Лучче ланню, як ханською рабиною”. І сталося диво. На очах в татар Лана перетворилась в кізочку (легенда “Кізігори” записана в с. Воскодавинці Красилівського р-ну Хмельн. обл.)¹⁰, чи просто перетворюється в рослину: (“Мальва”¹¹, “Татарське-зілля”¹² тощо).

З проаналізованих текстів зрозуміло, що подоляни і в трагічних сюжетах бачили оптимізм. Саме тому легенди про боротьбу з турками й татарами насичені мотивами мужності й нескоренності, героїзму у відстоюванні незалежності та права на своє віросповідання. Зрозуміло, зустрічаємо й картини спустошень подільських земель та глумливого ставлення загарбників до його жителів. Водночас персонажами подільських героїчних легенд як ішлося, є не історичні постаті, а звичайні люди, що не дає підстав вважати оповідь у таких творах вигаданою, адже сама розповідь містить установку на достовірність, має локальний характер.

В уснонародному жанрі свій відбиток знайшли ті події, які здебільшого не отримали свого відображення в історичних джерелах. Проте окреслюють значущість формування не лише певної віхи історії творення символічної назви того чи іншого об’єкта, а й систему долі цілого народу. Сюди можемо віднести героїчний мотив легенд “Про Устима Кармалока”¹³, “Про Івана Сірка”¹⁴, “Про походження назви села Товстобаби”¹⁵ (тепер село Високе, Монастирський район, Тернопільської обл.) тощо. Загальновідомо, що “героїчні легенди базуються переважно на мандрівних сюжетах, пов’язаних із героїчними вчинками самих людей. Героїзм вбачається у боротьбі з ворогами чи природними стихіями”¹⁶.

Отже, можна говорити і про те, що художньо закодовані соціально-історичні, моральні та ідеологічні стереотипи у подільських легендах позначають канву загальнонаціонального інтересу, зокрема колективний досвід загальнонародського буття, який позначав певний етап історичного життя подолян, оскільки “основною формувальним локальних варіантів культури є неоднозначність історичного, соціально-економічного та етнокультурного розвитку окремих частин України”¹⁷. Проте стильова взаємозалежність цих творів дає можливість обґрунтувати історико-фольклорний процес.

Примітки

1. Словник української мови: В 11 т. / За ред. І. Білодіда та ін. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – С. 50.
2. Анфертьев, А. Об историзме в изучении этнографических истоков фольклора / Анфертьев А. Н. // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Л., 1984. – С. 246.
3. Зап. 08.07.1996 р. Новосад С. Т. від Чорного Василя Петровича, 1935 р.н., осв. 7 кл., пасічник, українець, у м.Монастириськ Тернопільської обл. // Рукописні фонди Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (далі – РФ ННЛЕ). – Зшиток № 51, 1996 р. – С. 199.
4. Зап. 05.09.1979 р. Корольок Т. І. від Млинчука Архипа Григоровича, 1957 р.н., осв. середня, колгоспник, українець, у с.Пісочна Городоцького району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 65, 1976–1980 рр. – С. 205.
5. Зап. 09.07.1995 р. Ярема Н. М. від Живої Тетяни Петрівни, 1908 р.н., осв. 4 кл., українка, у с.Кисилівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 41, 1993 р. – С. 126.
6. Гнатюк, В. Нариси української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – С. 62.
7. Дей, О. Легенди та перекази / Олексій Дей // Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А. А. Іоаніді; вступ. ст. О. І. Дея. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 13.
8. Зап. 29.07.1982 р. Ігнатєва М. В. від Герасименка Афеногена Павловича, 1910 р.н., осв. поч., українець, у с.Вихватнівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 2, 1982 р. – С. 280.
9. Зап. 10.11.2003 р. Собко В. В. від Яворського Івана Миколайовича, 1939 р.н., осв. 8 кл., комбайнер, українець, у с.Думанів Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 115, 2005 р. – С. 13.
10. Зап. 15.07.1998 р. Боцяновська О. М. від Цезарії Антонівни Шаманської, 1910 р.н., освіта 4 кл., колгоспниця, українка, народилася у с.Воскодавці Красилівського р-ну, а з 1978 р. проживає у м.Красилів Красилівського р-ну Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток №83, 1979–1999 рр. – С. 294.
11. Зап. 19.07.2000 р. Бас О. В. від Людмили Феофанівни Дідих, 1940 р.н., осв. 8 кл., ланкова, українка, у с.Великий Лазучин Теофіпольського р-ну Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 97, 2000 р. – С. 15.
12. Зап. 23.07.1994 р. Ковцун І. М. від Петра Григоровича Швед, 1920 р.н., осв. 7 кл., колгоспник, українка, у с.Капустяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл. / РФ ННЛЕ. – Зшиток № 39, 1994 р. – С. 45.
13. Зап. 08.07.2000 р. Мельник О. І. від Мельник Євгенії Павлівни, 1924 р.н., осв. 4 кл., українка, у с.Маків Дунаєвського району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 97, 2000 р. – С. 19.
14. Зап. 17.08.1991 р. Подлюк Л. М. від Іваннікової Тетяни Веронівни, 1939 р.н., осв. 5 кл., українка, у с.Губча Старокостянтинівського району Хмельницької обл. / РФ ННЛЕ. – Зшиток № 17, 1991 р. – С. 126.
15. Зап. 04.07.1997 р. Кашон Н. Є. від Кулик Нелі Павлівни, 1932 р.н., осв. середня, вчитель, українка, у с.Божиківці Деражнянського району Хмельницької обл. // РФ ННЛЕ. – Зшиток № 68, 1997 р. – С. 215.

16. Українська фольклористика. Словник-довідник / уклад. і заг. ред. Михайла Чорнопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 222.

17. Пономарьов, А. До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень / А. Пономарьов // Артюх Л., Балушок В., Болтарович З. та ін. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К.: НКЦ “Доля”, 1994. – С. 6.

Vjatcheslav Shevchuk

The legend of Podillia as a form of reflection on historicism: theoretical aspect coverage

The article clears up the issue of historicism factual information by historical and comparative analysis of national legends of Podillya. Historicism was described as a form of displaying the transformed model in folklore. Folk motive of legends are considered on the common ideological and artistic standards that have different manifestations kind of cycling. It is noted, that in the genre of folk legends reflected, usually, those events that were not recorded in historical sources. They outline the importance of the formation not only of certain milestones of the creation of the symbolic name of an object, but also the fate of the whole nation system. In particular, based on the prose texts, explains the evolution of changes in society. Therefore, affordable and perfect form of preservation of the real state of reality becomes non-fabulous prose genres (legends, traditions, folk stories).

Keywords: *folklore, Podillya, legends, historicism, genre, mythology, image, time-space, motifs, poetics, non-fabulous prose.*

В.В.Шевчук

Подольская легенда как форма отображения историзма: теоретический аспект освещения

В статье освещается вопрос историзма фактической информации путем историко-сравнительного анализа народных легенд Подольского региона. Историзм охарактеризован как форма отражения трансформированной модели в фольклоре. Фольклорный мотив легенд рассматривается в контексте идейно-художественных норм, имеющих различные проявления своеобразной цикличности. Отмечено, что в жанре народной легенды отражены, как правило, те события, которые не были зафиксированы в исторических источниках. Они определяют значимость формирования не только определенной вехи истории создания символического названия того или иного объекта, но и систему судьбы целого народа. В частности, на основании прозаических текстов, объясняется эволюция изменений в обществе. Следовательно, доступной и совершенной формой сохранения реального состояния действительности стали жанры сказочной прозы (легенды, предания, народные рассказы).

Ключевые слова: *фольклор, Подолье, легенды, историзм, жанр, мифология, образ, время и пространство, мотивы, поэтика, сказочная проза.*